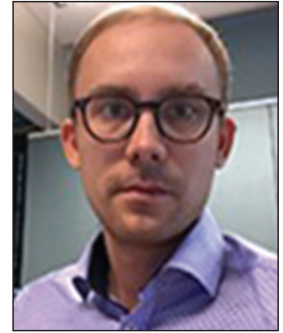

Antti Kanninen

FM, projektiasiantuntija
antti.kanninen@ely-keskus.fi/-tem.fi
Pakolaistaustaisten ohjaus –hanke

Kotoutuminen – kokemuksia, havaintoja ja tutkittua tietoa

Avainsanat: kotoutuminen, kotouttaminen, identiteetit, kansainvälinen suojelu, rasismi

Kotoutumisesta kirjoitetaan paljon sekä populaäreissa että tieteellisissä julkaisuissa, mutta näkökulmat ovat usein kapeita. Se on toisaalta ymmärrettävää, koska jokaiseen artikkeliin ja tutkimukseen tarvitaan luonnollisesti rajattu näkökulma. Yksittäiset ilmiöt eivät kuitenkaan selitä kotoutumiseen liittyviä monia haasteita, vaan sitä varten tarvitaan kokoavaa otetta. Tämän artikkelin tavoite on käsitellä kotoutumisen monimuotoisuutta kokemuksiin, havaintoihin ja tutkittuun tietoon pohjautuen. Kirjoittaja nostaa esiin joitakin tärkeimpiä kotoutumiseen liittyviä аспектеjä, joskin työllisyys ja työnteko jäävät käsittelyn ulkopuolelle. Mukana on sekä paljon että vähemmän tutkittuja aiheita: kotoutumisen tavoitteet yleisesti, kotoutujilta ja kotoutumisen ammattilaisilta vaadittava osaaminen, identiteetit osana kotoutumista, kotoutumista tukemaan pyrkivä työ, kotoutuminen kamppailuna, kotoutujien haasteet ja motivaatiotekijät sekä kansainvälistä suojelua saavat kotoutujat. Artikkelissa esitetään, että kotoutumiseen vaikuttavat moninaiset syyt ovat osin ennakoimattomia ja hallitsemattomia. Siksi ei ole tarkoituksenmukaista pyrkiä täydellisesti toimivaan kotoutumisjärjestelmään eikä myöskään tuomita kotoutumista tai kotouttamista epäonnistuneeksi.

Ulkomailta Suomeen muuttavat ihmiset kokevat monenlaisia haasteita etsiessään omaa paikkaansa yhteiskunnassa. Toisaalta

ammattilaisille eri viranomaisissa maahan muuttaneet näyttäytyvät asiakkaina, joista monilla on erilaisia toiveita, tarpeita ja käytäytymismalleja kuin valtaväestön edustajilla. Kotoutuminen on hyvin monitahoinen ilmiö, josta julkisuuteen nousee usein vain yksittäisiä, kapeita näkökulmia.

Hyvinvointivaltio pyrkii pitämään huolta kaikista asukkaistaan. Pyrkimys koskee kansalaisten lisäksi myös maassa pysyvästi asuvia ulkomaan kansalaisia (käytän termiä "maahan muuttanut"), että jonkin verran myös väliaikaisesti ja luvottomasti maassa oleskelevia. Suurelta osin maahan muuttaneille tarjottavat palvelut ovat samoja kuin mitä muutkin asukkaat saavat. On kuitenkin olemassa erityisiä palveluita, joita kutsutaan usein sanalla kotouttaminen. Uusien asukkaiden, ja pitkäänkin maassa olleiden, halutaan tulevan osalliseksi yhteiskuntaan ja työmarkkinoille; heidän halutaan "kotoutuvan".

Kotouttamistoihmien on tarkoitus helpottaa ja nopeuttaa kotoutumista sekä parantaa mahdollisuuksien tasa-arvoa. Ilmiselviä kotouttamistavoitteita ovat valtakielen (tai -kielten) opettaminen ja työn sekä ammatillisen osaamisen hankkimisessa tukeminen. Toisaalta tärkeäksi on ymmärretty myös se, että maahan muuttanut tuntee kuuluvuutta ja osallisuutta yhteiskuntaan, saa arvostusta ja kokee olevansa hyvinvoiva ja terve (Kazi, Alitolppa-Niitamo & Kaihovaara 2019). Joissa-

kin muissa maissa kotoutumisen tavoitteena voi olla myös se, että maahan muuttanut löytää asunnon ja saa toimeentulon. Suomessa nämä ovat lähes itsestäänselvyksiä. Esimerkiksi toimeentulo on useimmille turvattu joko työn, sosiaaliturvan tai joidenkin oleskelulupatyypin ehtona olevan varallisuuden takia.

Olen ollut töissä kotoutumisen kentällä vuodesta 2011 lähtien. Olen kerännyt tähän kirjoitukseen huomioita kotoutumisesta. Joihinkin havaintoihin olen löytänyt tukea tutkimuksesta, toiset taas ovat puhdasta kokemustietoa. Viitteitä olen merkanut sellaisiin tutkimuksiin tai selvityksiin, joita olen löytänyt. Tekstissä esitettyjä näkemyksiä saa haastaa ja kyseenalaistaa. Kirjoitan tätä valtaväestön edustajana, jolla ei ole omakohtaista kokemusta muutosta Suomeen tai esimerkiksi rodullistamisesta.

Kotoutumisen tavoitteista

Kotoutuminen koskettaa monia eri elämänalueita: työ, koulutus, asuminen, arvot, kieli, osallisuus ja arvostuksen saaminen. Jokainen osatekijä on arvokas itsessään, mutta hyvinvointi toki paranee, mitä useampi asia on kunnossa. Eri maahan muuttaneilla on erilaisia tavoitteita, jotka näyttävät usein myös muuttuvan matkan varrella. Suhteellisen hyvää elämää voi elää myös ilman, vaikka ei saavuttaisi tavoitteitaan kaikilla elämänalueilla (Pitkänen, Saukkonen & Westinen 2019). Monilla on myös optio muuttaa maasta pois.¹

Joka tapauksessa maahanmuutto on aina katkos. Jokin muuttuu, eikä entisenlaista elämää voi jatkaa uudessa asuinmaassa. Asuminen ja eläminen vierassa maassa aiheuttaa stressiä, toisille enemmän, toisille vähemmän. Aseman, työpaikan, verkostojen, tutun toiminta- ja kieliympäristön ja/tai läheisten menetys ovat tavallisia stressinaiheuttajia (Schubert 2013). Uuteen maahan asettuessa jokaisella on varmasti unelmia, jotka voivat toteutua tai olla toteutumatta. Jokainen maassa pidempään asunut varmasti tuntee molempia tapauksia. Siksi voidaan ajatella, että unelmien lisäksi pitää olla myös realismia.

Uuteen maahan asettautuessa ja usein monenkin vuoden ajan tärkeää kotoutujalle on tieto, neuvonta ja ohjaus (Kosonen ym. 2019). Näitä voi saada ”kotoutumisen ammattilaisilta” esimerkiksi sosiaali-, työllisyys- ja koulutuspalveluissa. Toisaalta vapaaehtoiset auttajat ja erityisesti läheiset ovat tärkeässä asemassa. Omakielisen sosiaalisen median vaikutusta ei varmaan voi aliarvioida. Kun

tietoa ja hyviksi tarkoitettuja neuvoja ja suosituksia tulee monesta eri paikasta, ristiriidoilta ei voi välttyä. Pitkäaikaisen ja laadukkaan ohjauksen saaminen ammattilaiselta ei ole itsestään selvää.

Osaamisesta

Yhteiskunnassa, johon muuttaa jatkuvasti uusia ihmisiä ulkomailta, kaikki maahan tulijat eivät opi valtakieliä hyvin, eikä heillä ole tai he eivät pysty hankkimaan työmarkkinoilla validia osaamista. Kielen oppiminen ja osaamisen hankkiminen tai päivittäminen ovat useimmiten erittäin tärkeitä tavoitteita maahan muuttaneelle. Toisaalta ne ovat tärkeitä myös yhteiskunnalle. Suomen tai ruotsin kieltä taitamaton tai kieltä vain osittain osaava on niin sanottu hankala asiakas esimerkiksi sosiaali- ja terveystalouksissa tai työ- ja elinkeinotoimiston asiakkaana. Joko asiaa ei saada selvitettyä tai tarvitaan tulkki, joka taas on kallis ja suoraa asiointia kömpelömpi ratkaisu. Toisaalta suomen tai ruotsin kieltä taitamattomalle ei ole niin paljoa sopivia työpaikkoja tarjolla tai hänelle on vaikea tarjota koulutusta, joka lisäisi työmarkkinoilla tärkeää osaamista.

Mitä siitä seuraa, että yhteiskunnassa asuu koko ajan enemmän ihmisiä, jotka eivät puhu suomea, ruotsia tai englantiakaan kovin hyvin? Vaikuttaa siltä, että tällaisille ihmisille (kuten meille kaikille) omakieliset läheiset ja yhteisöt ovat tärkeitä. Samaa kieltä puhuvilta saa vertaistukea esimerkiksi rasismikokemuksiin, tulkkaus- ja käännösapua sekä tietoa ja neuvontaa. Toisaalta kaikki omakieliset ihmiset eivät toimi hyvää tarkoittavasti, vaan saattavat esimerkiksi käyttää (muun muassa taloudellisesti) hyväksi valtakieltä osaamatonta tuttuaan. Samaa äidinkieltä puhuvat saattavat myös luoda yhteisöjä, joista ei tarvitse paljon poistua. Tämä voi aiheuttaa myös eristäytymistä muusta yhteiskunnasta (Pitkänen, Saukkonen & Westinen 2019).

On myös huomattu, että valtakieltä osaamattoman on vaikeampi tukea lapsiaan esimerkiksi koulunkäynnissä (Malin & Kilpi-Jakonen 2019), harrastuksissa tai työhön siirtymisessä. Hänellä voi olla kokemuksia siitä, että ei osaa, ei kelpaa tai ei voi päättää omista asioistaan. Nämä kokemukset haittaavat paitsi arkisten asioiden hoitamista, myös osallisuuden tunnetta.

Identiteeteistä

Kulttuurisesti monimuotoisessa yhteiskunnassa monilla on (useita) yllirajaisia identiteettejä eli käsityksiä itsestä osana erilaisia

1 Tuhannet ulkomaan kansalaiset muuttavat Suomesta vuosittain. (Suomen virallinen tilasto 2018).

yhteisöjä (Pauha 2019). Ylirajaisten identiteettien takia yksilön lojaliteetti kohdistuu eri yhteisöihin. Osa identiteeteistä on etuoikeutta tuottavia, toiset syrjintää tai esimerkiksi rasismia aiheuttavia. Jälkimmäiset kokemukset voivat horjuttaa osallisuuden tunnetta asuinmaahan, sen valtaväestöön tai arvoihin. Jos eri viiteryhmillä on erilaiset arvot ja odotukset, yksilö joutuu valitsemaan puolensa tai taiteilemaan niiden välillä. Voi olla myös mahdollista, että yksilö elää oman viiteryhmänsä edustajien parissa, luo omaa kulttuuriaan ja omaksuu valtakulttuurista vain välttämättömät arvot ja tavat.

Ihmisen ympäristölle havaittavissa olevat ominaisuudet, erityisesti normatiivisesta valkoisuudesta poikkeavat, vaikuttavat identiteettiin. Esimerkiksi "vierasperäinen nimi", valtakulttuurista poikkeava, "kulttuurisidonnainen" vaatetus ja valtaväestöstä poikkeava ihonväri aiheuttavat jatkuvia reaktioita ympäristössä. Jos yksilö saa koko ajan kuulla olevansa normeista poikkeava tai jos hänet koko ajan nähdään jonkun tietyn kulttuurin edustajana, identiteetti muovautuu johonkin suuntaan (Pauha 2019).

Kotoutumista edistävästä työstä

Maahan muuttaneiden hyväksi tehdään valtavasti hyvää tai ainakin hyväksi tarkoitettua työtä. Koska moni maahanmuuttaja tarvitsee varsinkin maassaolon alkuvaiheessa paljon palveluita, toimijoita on eri sektoreilta. Valtiolla ja kunnilla on lakisääteisiä tehtäviä kotoutumisen edistämiseksi, mutta jäykät toimivaltarajat ja resurssien puute näyttävät lisäävän muiden toimijoiden merkitystä. Monitoimijaisuuden lisäksi pirstaleisuutta lisää runsaasti tarjolla oleva projektirahoitus.

Mikään systeemi ei ole täydellinen, ei myöskään kotoutumisen systeemi (Kurki 2019). Osa keskusteluun osallistuvista puuttuu vain sen puutteisiin ja kritisointiin. Osa yhteiskunnan jäsenistä taas näkee kotoutumista edistävän työn turhana, mikä aiheuttaa ristiriitoja.

Kotoutumista edistäville ammattilaisille ei ole paljon peruskoulutusta. Koulutusohjelmat eri koulutustasoilla ovat alkaneet kyllä pikkuhiljaa lisätä sisältöjä, jotka hyödyttävät maahan muuttaneiden kanssa toimivia. Osaamisen lisääminen koulutuksen kautta on äärimmäisen tärkeää, koska monien valtaväestön edustajien ei ole helppo ymmärtää niitä kokemusmaailmoja, joissa maahan muuttaneet elävät. Ja vaikka jokaisella on erilainen kokemus, yhteisiä kokemuksia ja haasteitakin maahan muuttaneilta voidaan löytää. Tämän osion teemoja käsittelem lisää kirjoituksen myöhemmissä kappaleissa.

Kotoutumisesta kamppailuna

Kaikki eivät siedä sitä, että kulttuurinen moninaisuus lisääntyy tai että sitä edistetään. Syytä voi olla monia, esimerkiksi pelot, nationalismi, rasismi tai muut erottelevat ryhmäidentiteetit. Kulttuurista moninaisuutta, kokemusta tuttuuden katoamisesta ja väestön heterogeenistymistä eivät vastusta pelkätään Suomessa syntyneet, suomea äidinkielenään puhuvat. Joukoissa voi olla esimerkiksi muita valkoista ylivaltaa ajavia. Toisaalta yksi näkyvä ryhmä ovat uskonnollisesta svuusta tai maasta kotoisin olevat aktiivit, jotka vastustavat uskontoihin liitettyjen perinteiden sallimista ja edistämistä.

Kriittisesti tai jopa vihamielisesti muukalaisiin suhtautuvat ovat vahva yhteisö. Heillä on ensinnäkin jonkin verran poliittista valtaa ja näkyvyyttä. Toiseksi he toimivat aktiivisesti internetyhteisöissä ja joukkovoimalla syytävät vihapuhetta näkyville maahan muuttaneille tai muille kokemilleen vastustajille. Vihapuhetta vakavampia ovat suorat uhkailut ja väkivalta. Kolmanneksi muukalaisaversiota kokevat voivat myös esimerkiksi työnantajina, vuokranantajina, viranomaisien edustajina tai muissa valta-asemissa toimia syrjivästi melko huomaamatta. Poliitikassa kotoutumisen vastustaminen voi olla näkyväkin ja yksi syy joidenkin poliitikkojen suosioon (Jokisalo 2016).

Kotoutumista vastaan kamppailu ei tietenkään jää sikseen, vaan se antaa myös pontta kotoutumista edistävään työhön, joka vahvistuu edellisten vastavoimaksi. Toisaalta kotoutumisen ja kotouttamisen sisällöt eivät ole kiveen kirjoitettuja, vaan myös sisäisiä kamppailuja käydään esimerkiksi eri hallinnonalojen ja maan eri osien välillä.

Kotoutujien haasteista ja motivaatiotekijöistä

Monet, erityisesti kehitysmaista tulevat maahanmuuttajat kohtaavat erilaisia ongelmia kuin kantasuomalaiset (Helldan ym. 2018). Heitä myös motivoivat usein erilaiset asiat kuin kantasuomalaisia. Kaksi ilmeistä asiaa ovat oleskeluoikeus ja kansalaisuus. Ensimmäiset oleskeluluvat ovat usein lyhyitä, ehkä yhden vuoden tai kaksi vuotta. Ei ole ollenkaan itsestään selvää, että saa jatkoluvan tai pysyvän oleskeluluvan. Ja vaikka itse saisikin, ei ole varmaa, saavatko perheenjäsenet.

Oleskelulupastatus ja sen kesto vaikuttavat maahan muuttaneen saamiin palveluihin ja etuuksiin. Oleskeluluvan hakeminen, päätöksen odottaminen ja mahdolliset kielteiset päätökset valituksineen ovat merkittävä stressitekijä (Castaneda ym. 2018; Helldan

ym. 2018). Kolmansien maiden kansalaisilta edellytetty toimeentulo perheenjäsenen oleskeluluvan ehtona on vaativa ja se koskee myös suurta osaa kansainvälistä suojelua saavista (Lyytinen 2019).

Koska oleskeluluvan turvin maassa asuminen saattaa tuntua väliaikaiselta tai epävarmalta, Suomen kansalaisuus on tavoitteena monella. Kansalaisuuden saamisen ehtoja ovat muun muassa nuhteettomuus, vaatimus asumisesta Suomessa tietyn ajan, toimeentulo ja kielitaito. Koulutustoimijat ovat huomanneet, että usein opiskelijat suorittavat tutkintoa kansalaisuus ensisijaisena tavoitteenaan. Peruskoulun päättötodistus ja ammatillinen perustutkinto toimivat nimittäin osoituksena kielitaidosta kansalaisuutta hakiessa.

Juuret ja menneisyys ulkomailla vaikuttavat myös muilla tavoilla. Kaikista maista ei saa esimerkiksi luotettavaa todistusta henkilöllisyydestään. Se voi vaikeuttaa sekä oleskeluluvan, kansalaisuuden että perheenjäsenten Suomeen saamista. Ylipäättään transnationaalit perhesuhteet ja perheenyhdistämisen haasteet lienevät merkittävämpiä ongelmia maahan muuttaneille kuin valtaväestölle. Ulkomailla asuville perheenjäsenille halutaan usein myös lähettää rahaa ja siten tukea perheen toimeentuloa lähtömaassa (Rundgren 2013).

Ulkomailla Suomeen tulevat aikuiset ovat pääasiassa hankkineet koulutuksensa, tutkintonsa ja työkokemuksensa ulkomailla. On selvää, että näiden hyödyntäminen valtiorajan ylittävän muuton tilanteessa on haasteellista. Tämä koskee erityisesti korkeasti koulutettuja ja niitä, jotka ovat ulkomailla pätevöityneet ammattiin, joka on Suomessa säännelty. Toisaalta erityyppisiä vaikeuksia on niillä korkeakoulutetuilla, joiden (kuvitelun) viiteryhmän jäsenistä suuri osa on matalasti koulutettuja.

Kansainvälistä suojelua saavista

Kansainvälistä suojelua myönnetään henkilölle, jolla on perusteltu pelko siitä, että häntä kohtaisi kotimaassaan tai pysyvässä asumismaassaan vaino tai muu vakava haitta. Yleiskielessä puhutaan usein pakolaisista tai pakolaistaustaisista. Pakolaistaustaisiin liittyy monia ristiriitaisia odotuksia. Yksi esimerkki on se, että saadakseen suojelua pakolaisen on pitää olla todella haavoittuvassa asemassa, mutta toisaalta hänen odotetaan suhteellisen nopeasti uuteen kotimaahan asettautumisen jälkeen koulututtavan, oppivan kieltä ja löytävän töitä (Eduskunnan tarkastusvaliokunnan mietintö 2018).

Toinen esimerkki liittyy siihen, että joillakin pakolaistaustaisista (kuten toki useilla muillakin maahan muuttaneilla ja valtavä-

estöön kuuluvilla) on joitakin kulttuurisia tai perinteisiin toimintatapoihin nojautuvia käytänteitä, jotka ovat ristiriidassa valtaväestön enemmistölle tärkeiden asioiden tai jopa lainsäädännön kanssa. Suomessa ei suositeta assimilaatiopolitiikkaa, eli maahan asettuvan ei oleteta tai odoteta sulautuvan kokonaan valtaväestöön. Tämän vuoksi myös lainsäädännössä tuodaan esiin maahan muuttaneiden oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin ja näitä myös edistetään julkisin varoin. Toisaalta ihmisoikeuksien kanssa ristiriitaisia perinteitä halutaan kitkeä. Ei kuitenkaan aina ole selvää, mihin rajalinja vedetään (ks. esim. Pepicelli 2014).

Kolmas pakolaistaustaisiin liittyvä ristiriitainen puheenparsi liittyy sortoon ja auttamiseen. Ensinnäkin on selvää, että pakolaistaustaiset tarvitsevat apua ja tukea siihen, että pääsevät asettautumaan johonkin pysyvästi ja toisaalta selviävät pakolaisuuden traumasta. Ei ole kuitenkaan ollenkaan selvää, missä vaiheessa pitää päästä ohi auttamisesta ja sorretun identiteetistä/asemasta. Missä vaiheessa pakolaisuus loppuu ja muuttuu vain yhdeksi ajanjaksoksi yksilön historiassa? Missä vaiheessa koko asia ei enää määritä yksilöä ollenkaan? Kuka päättää näistä asioista? Milloin pakolaisesta tulee täysivaltainen yhteiskunnan jäsen eikä pelkkä autettava? (ks. Lyytinen 2019).

Yhteenveto

Joskus näkee julkisuudessaakin näkemyksiä, joiden mukaan ratkaisut kotouttamiseen olisivat olemassa, mutta niitä ei jostain kummallisesta syystä vain haluta ottaa käyttöön. Osittain se on tottakin. Jos kotoutumista haluttaisiin edistää keinoja kaihtamatta, tulokset olisivat parempia. Kotouttamistoimet törmäivät kuitenkin todellisuuteen: rasismi, poliittiset realiteetit, sosiaaliturvajärjestelmä, ammattirakenne, suhdanteet, työkuultuuri, kotoutujien kyvyt ja tavoitteet, uskonnot ja digitalisaatio.

Tämän kirjoituksen tavoitteena oli valottaa sitä, kuinka monitahoinen ja ristiriitainen kenttä kotoutuminen yhteiskunnallisena ilmiönä on. Kotoutumisen edistäminen ei ole vain työ- ja koulutusmahdollisuuksien luomista, koska suuri osa kotoutujista haluaa sen olevan kokonaisvaltaisempaa. Ei liene kuitenkaan tutkittu sitä, mitä maahan muuttaneiden tavoitteet ovat ja muuttavatko ne matkan varrella uudessa kotimaassa vietettyjen vuosien myötä. Osa ei tunne olevansa kotonaan Suomessa, vaikka olisi asunut täällä vuosia tai vuosikymmeniä.

Kokonaan toinen aihe olisi se, miten edellä kuvatut ilmiöt näyttäytyvät käytännössä.

Millaisia ratkaisuja ja millä perusteella tekevät esimerkiksi ihmiset, jotka haluaisivat töihin, mutta kokevat rankkaa syrjintää? Millaisia haasteita on virkamiehellä, jonka toimivalta on kapea, mutta joka näkee poikihallinnollisten ratkaisujen välttämättömyyden? Mitä tekee maahanmuuttajiin vihamielisesti suhtautuva yrittäjä, jonka ilmoittamaan avoimeen työpaikkaan hakee vain "ulkomaalaisen nimisiä"?

Kotoutumista voi käsitellä lukemattomista eri näkökulmista.

Lähteet

- Castaneda, Anu E., Johanna Mäki-Opas, Satu Jokela, Nina Kivi, Minna Lähteenmäki, Tanja Miettinen, Satu Nieminen, Päivi Santalahti PALOMA-asiantuntijaryhmä (2018). *Pakolaisten mielenterveyden tukeminen Suomessa: PALOMA-käsikirja*. Helsinki: Terveystien ja hyvinvoinnin laitos.
- Eduskunnan tarkastusvaliokunnan mietintö (2018). *Kotouttamisen toimivuus*. TrVM 6/2018 vp.
- Helldan, Iina & työryhmä: Maryam Fathollahi, Eero Lehtovirta, Jari Miettinen & Harri Nieminen (2018). *Tienhaaroja ja umpikujia. Maahanmuuttaja-asiakkaat neuvonta- ja ohjaustyössä*. Helsinki: Suomen Pakolaisapu.
- Jokisalo, Jouko (2016). *Euroopan radikaali oikeisto*. Helsinki: Into kustannus Oy.
- Kazi, Villiina, Anne Alitolppa-Niitamo & Antti Kaihovaara (toim.) (2019). *Kotoutumisen kokonaiskatsaus 2019: Tutkimusartikkeleita kotoutumisesta*. TEM oppaat ja muut julkaisut 2019:10. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Kosonen, R., E. Saari, S. Aaltonen, T. Heponiemi, S. Jauhiainen, R. Kankaanpää, J. Palander, P. Pöllänen, T. Steel & A. Yijälä (2019). *Maahanmuuttaja osalliseksi ja työhön*. Policy brief 14.3.2019. Saatavilla: https://www.aka.fi/globalassets/33stn/materiaaleja/politiikkasuositukset/19_03_maahanmuuttajat_tyohon_ja_osalliseksi.pdf. Luettu 4.2.2020.
- Kurki, Tuuli (2019). *Immigrant-ness as (mis)fortune?: Immigrantisation through integration policies and practices in education*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lyytinen, Eveliina (2019). Johdanto. Eveliina Lyytinen (toim.), *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 15–35.
- Malin, Maili & Elina Kilpi-Jakonen (2019). Ulkomaalaistaustaisten nuorten koulutuspolut. Villiina Kazi, Anne Alitolppa-Niitamo & Antti Kaihovaara (toim.), *Kotoutumisen kokonaiskatsaus 2019: Tutkimusartikkeleita kotoutumisesta*. TEM oppaat ja muut julkaisut 2019:10. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 103–118.
- Pauha, Teemu (2019). Musliminuorten moninaiset identiteetit. *Siirtolaisuus—Migration 45 (4)*, 10–13.
- Pepicelli, Renata (2014). *Islamin hunttu*. Tampere: Vastapaino.
- Pitkänen, Ville, Pasi Saukkonen & Jussi Westinen (2019). *Ollako vai eikö olla? Tutkimus viiden kieliryhmän kiinnittymisestä Suomeen*. Raportti 5. Helsinki: E2.
- Rundgren, Anna (2013). *Kahden maan välissä: Suomensomalialaisten transnationaalisesti jakautunut huolenpito ja rahalähetykset*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Schubert, Carla (2013). Kotoutumisen psykologiaa. Anne Alitolppa-Niitamo, Stina Fågel & Minna Säävälä (toim.), *Olemme muuttaneet ja kotoudumme*. Helsinki: Väestöliitto, 63–77.
- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2018): Muuttoliike. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavilla: http://www.stat.fi/til/muutl/2018/muutl_2018_2019-06-17_tie_001_fi.html. Luettu 5.2.2020.